

از جنبش تا نهاد، بازخیزی شیعیان خاورمیانه*

دکتر حسن مجیدی

استادبار علوم سیاسی دانشگاه امام صادق (ع)

پیروزی انقلاب اسلامی و شکل‌گیری جمهوری اسلامی به مثابه نخستین دولت شیعی در عصر حاضر و متعاقب آن تشکیل دولتی با اکثریت شیعی در عراق و احیای جنبشهای شیعی در برخی کشورهای خاورمیانه مانند بحرین حاکی از ظهور پدیده تازه‌ای در ژئوپلتیک خاورمیانه است که گاه در نگرش منفی با تعبیر هلال شیعی از آن یاد شده و گاه حرکتی مبتنی بر حقوق بشر و حق تعیین سرنوشت و گویای سرنوشت محتوم و تلاش برای احیای حقوق نادیده گرفته شده شیعیان در پهنه خاورمیانه تلقی شده است به نظر میرسد با همگرایی شیعیان ایران و عراق به مثابه دو محور شیعیان عرب و فارس در پیوند با ساختارهای نهادین در مجموع بتواند حیات تازه سیاسی شیعیان در خاورمیانه را توصیف نماید واقعیتی که طیفی از جنبشهای اجتماعی و سیاسی تا نهاد و دولت سازی را در بر میگیرد. بررسی ظرفیت‌ها و قابلیت‌های آن و نیز مولفه‌های تاثیرگذار بر ژئوپلتیک شیعیان و نیز فهم چگونگی تاثیرگذاری این متغیر نوظهور در معادلات خاورمیانه در درک تحولات آتی این منطقه از جهان اهمیت زاید الوصفی دارد این مقاله در صدد است با بازنمایی وضعیت فعلی بازخیزی شیعیان خاورمیانه به تشریح و بسط ظرفیتها و قابلیت‌های تاثیرگذاری این مولفه مهم در آینده و به بررسی تنوع آثار و نتایج حاصل از این بازخیزی در صحنه خاورمیانه بپردازد.

واژگان کلیدی:

شیعیان - خاورمیانه - هلال شیعی - بازخیزی - جنبش

---

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۸/۱۲/۱۶ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۸۹/۰۹/۲۹

مقدمه

اگرچه شیعیان تا قبل از انقلاب اسلامی به منزله یکی از فرق اسلامی کمتر در جهان جدید شناخته شده بود اما سلسله رویدادهای بعد از انقلاب اسلامی نگاه جهانیان را به خیزش دوباره شیعیان معطوف ساخته است. بعد از انقلاب اسلامی که به احساس هویت و امیدواری به کسب حقوق طبیعی شیعیان منزوی در خاورمیانه روح تازه ای بخشید آزاد شدن شیعیان عراق بعد از سالهای سختی و مرارت و کشتار وسیع آنان بدست رژیم بعث و نیز قدرت گیری حزب ا.. لبنان که برای اولین بار توانست ارتش صهیونیستی را بعد از اخراج از جنوب لبنان در سال ۱۳۷۹ در جنگ ۳۳ روز با شکست روبرو کند بازخیزی دوباره شیعیان روندی رو به تزايد داشته است البته ساقط شدن دو حکومت افراطگرای سنی در عراق و افغانستان و وجود جنبه های قوی از مردمسالاری در ایران سطح مقایسه و نگاه بیرونی میان اسلام شیعی را در مقایسه با اسلام سنی طالبانی که به تهدید غرب پرداخته نیز در افزایش اشتیاق نسبت به اسلام شیعی به منزله بدیلی در برابر بنیادگرایی سنی بی تاثیر نبوده است اگرچه نمیتوان در تاثیرگذاری شکاف سنی شیعی درباره آینده خاورمیانه انگونه که ولی رضا نصر معتقد است اغراق کرد اما مسلما حیات سیاسی شیعیان و نسبت سنجی این پدیده که در عالم خارج طیفی از جریانهای اجتماعی و فکرای تا جنبشهای سیاسی و نهادهای حکومتی در قالب دولت را نیز شامل میشود از پدیده های نوین خاورمیانه در آغازین سالهای قرن بیست و یک به حساب می آید.

تا قبل از انقلاب اسلامی توجه به شیعیان در مطالعات اجتماعی و سیاسی اندک بود و در اندیشه های متفکران مشروطه و ریشه یابی انقلاب مشروطه و نقش علمای شیعی و نیز جنبش شیعیان لبنان که به رهبری امام موسی صدر محدود می شد. انقلاب اسلامی به منزله نخستین انقلاب که دولت شیعی را سامان داد باعث توجه گسترده کشورهای جهان به پدیده شیعیان شد شاید بتوان گفت دانشگاههای امریکا در دهه های بعد از انقلاب توجه دانشجویان ایرانی تبار خود را برای مطالعه انقلاب و جمهوری اسلامی خواستار شدند و نگاهی به عناوین رساله های دکتری نوشته شده در این دانشگاهها بخصوص در سالهای بعد از انقلاب نشان از این واقعیت دارد که شناخت تشیع سیاسی به نیاز وافر کشورهایی به نوعی منافع دیرپایی در خاورمیانه داشته اند تبدیل شد. با تحمیل جنگ عراق علیه ایران مخالفان انقلاب اسلامی از اینکه دو کشور با اکثریت شیعی نیرو و توان خود را به فرسایش میبرند راضی بودند حمایت قدرتها فرامنطقه ای و کشورهای عمدتا عرب سنی از عراق که بوسیله اقلیت سنی بعثی اداره میشود برای مقابله با امواج انقلاب اسلامی که علاوه بر هویت

انقلابی و ضد حکومت‌های سلطنتی و اقتداری نوید بخش شکل‌گیری نخستین دولت شیعی بود به کار گرفته شد موج بیداری شیعیان در کشورهای کم و بیش اقلیت شیعی را در کشور خود تهدیدی جدی میدانستند گسترده شد شیعیان منطقه بویژه شیعیان خلیج فارس امیدوار بودند با شکست عراق در جنگ با ایران به تقویت جایگاه خود در منطقه و پی‌گیری خواسته‌های خود بپردازند با پایان جنگ ۸ ساله این امید واری تا حد زیادی کاسته شد تا اینکه با سقوط رژیم بعث عراق بار دیگر تقویت جایگاه شیعیان و خیزش دوباره آنان به واقعیتی تبدیل شد که از سوی حاکم اردن به هلال شیعی تعبیر شد. این تعبیر در کشاکش بحران لبنان در جنگ ۳۳ روزه با هدف خطرناک توصیف کردن شیعیان مطرح شد سران وقت آمریکا انگلیس مصر و اردن هدف آشکار طرح خود را معرفی هلال ژئوپلتیک که از ایران و به رهبری ایران گذشته عراق و سوریه را دربر گرفته و به حزب ا... ختم میشود. این مجموع ژئوپلتیک که نمای جغرافیایی هلال مانند ترسیم شده بزرگترین منابع انرژی را در اختیار دارد و در صدد سیطره بر منطقه است این تهدید نمایی شیعه با هدف توجیه حمایت اشکار و پنهان از خط مقابل سنی‌گرایی افراطی در قالب حرکت‌های طالبانی است (مجتهدزاده، ۱۳۸۷: ۷۰) و با همین هدف سرکوب جنبش شیعیان یمن توجیه میشود. مجتهدزاده برخی نوشته‌های نویسندگان غربی درباره شیعیان را نیز از زاویه پروژه شیعه‌هراسی تحلیل میکند از نظر وی گراهام فولر و رند رحیم فرانکه نیز در کتابشان شیعیان عرب، مسلمانان فراموش شده همین هدف را دنبال میکنند این دو در این کتاب به معرفی جریان‌های سیاسی شیعی در جوامع با اکثریت سنی مانند عربستان لبنان و کویت می‌پردازد البته وی به عراق و بحرین نیز از این جهت با وجودی که اکثریت شیعی دارد می‌پردازد هر چند برآوردهای اخیر نشان می‌دهد شیعیان لبنان نیز اکثریت مسلمانان این کشور را شامل میشوند. اما بحث وی بر شیعیان عربستان بحرین کویت و ضمن اینکه تأثیر عواملی نظیر انقلاب اسلامی ایران و گسترش دموکراسی و اصلاحات را در ارتقاء و بهبود جایگاه شیعیان منکر نمی‌شوند، اعتقاد دارند که مظلومیت و محرومیت شیعه در طول تاریخ ورشد آگاهی سیاسی شیعیان در حدوداً ۵۰ سال اخیر (۱۹۶۰ تا کنون)، باعث احیای اسلام شیعی شده است. از نظر مجتهدزاده امثال فولر این مبحث را آگاهانه وسیله چهره‌پردازی منحرف در شناخت ماهیت انقلاب اسلامی و نظام حکومتی حاصل از آن قرار می‌دهند. گراهام فولر کارمند سازمان تجسسی CIA امریکاست که ژئوپلتیک شیعه را عبارت از تلاش ایرانیان پس از انقلاب اسلامی برای تبدیل شدن به قبه عالم (عنوان کتاب قبلی فولر درباره ایران) یا مرکز سیاسی جهان فرض کرده است (مجتهدزاده، ۱۳۸۷: ۶۷-۶۸) حال آنکه تزییع حقوق شیعیان به بهانه همسویی به ایران دیگر پذیرفتنی نیست.

معادله "هر شهروند خاورمیانه ای یک رای" بی شک به سود شیعیانی است که سالها حق و نقش آنان در عراق و بحرین و افغانستان و عربستان نادیده گرفته شده است هر چند در مورد مثال روشنی مانند کردهای عراقی نیز این حکم صادق است و جهان عرب معمولا پرهیز دارد از اینکه در عراق کردها نیز قدمهای بلندی برای مشارکت در اداره کشور یافته اند کشوری که رییس جمهور و وزیر خارجه کرد سنی دارد و خودمختاری داخلی کردستان عراق روندی شتابان به خود گرفته است. در هر حال روند بازیابی هویت سیاسی اجتماعی شیعی نه با شیعه هراسی در قالب تهدید دانستن هلال شیعی قابل سرپوش نهادن است و نه با رشد دادن جریانهای سکولار یا غربگرای شیعی انگونه که در عراق و ایران و مورد توجه بوده منحرف شدنی است از این رو میتوان مجموعه ای از مناطقی را ترسیم کرد که شیعیان از جنبشی فکری تاتشکیل دولتی تمام عیار در صحنه خاورمیانه حضور دارند شناخت اجمالی مختصات این نیروها میتواند در درک کاملتر از خاورمیانه جدید سودمند باشد در این راه البته گسترش ارتباطات رسانه ای، فرایند جهانی شدن فشارها برای اعمال اصلاحات پایه ای به مثابه راه حل ریشه ای برای خشکاندن تروریزم و نیز ظهور نسل جدیدی از رهبران عربی در این مسیر موثر بوده است نوع حکومت در امریکا، جریان سیاسی حاکم بر عراق و ایران به منزله حلقه های اصلی شکل دهنده ژئوپلیتیک جدید شیعه، میزان توفیق در کارآمدی سیاسی اقتصادی این حلقه ها و نیز میزان واقع گرایی دولتهای یکه شیعیان در کشورهای متنوع آنان در اقلیت هستند در مسیر نقش آفرینی شیعیان در خارمیانه تاثیر گذار خواهد بود تا جایی که برخی معتقدند که پیشینه تاریخی و ویژگیهای سازمانی مکتب شیعه توانایی، انگیزه و قابلیت رهبری اصلاحات در جهان عرب را دارد (اسحاق نکاست، ۱۳۸۷: ۱۷) نکته مهم در این قضاوت حق انتخاب رهبران مذهبی و سیاسی در دوره غیبت و رد پذیرش حاکم ظالم و جایر در میان شیعیان بر خلاف اهل سنت است استقلال نسبی روحانیون شیعی که در سطوح عالی بوسیله پیروان انتخاب میشوند ماهیت و بنیان دموکراتیک این رابطه را نشان می دهد (اسحاق نکاست، ۱۳۸۷: ۱۹) این نکته را ولی رضا نصر گونه دیگری تقریر میکند به اعتقاد او مهمترین تهدید فراروی امریکا در حال حاضر از تفسیر افراطی اسلام سنی ناشی میشود این القاعده وهابیت و فعالان سلفی گرا و اخوان المسلمین هستند که در خاورمیانه و شمال افریقا و اروپا منافع امریکا را به خطر انداخته است. ایدئولوژی سیاسی و مذهبی سنی بر خلاف آنچه در شیعیان است در مسیر نادرست نظامی گری و خشونت حرکت می کند (valireza 250: nasr 2006)

تشریح مفاهیم

شیعه: شیعه در لغت به معنای پیرو است و به کسانی گفته می شود که جانشینی پیامبر اسلام را حق اختصاصی خانواده رسالت می دانند و در معارف اسلام پیرو مکتب اهل بیت هستند (طباطبایی، ۱۳۶۰: ۴). در یک تعریف کلی نام عمومی فرقه هایی است که قائل به امامت و خلافت بلافض امام علی بعد از پیامبر ص بوده و اعتقاد دارند که امامت از اولاد ایشان خارج نمی شود دایرة المعارف تشیع، بی تا: ۶۲) در تعریفی دیگر، شیعه یکی از مذاهب مهم دین اسلام است که همه فرق آن در امامت بدون قید و شرط علی ابن ابی طالب پس از رسول اکرم متفق هستند. مذهب شیعه دارای فرق مختلفی از قبیل امامیه، اسماعیلیه، کیسانیه، زیدیه و غلاه می باشد: منظور ما از شیعه در این مقاله، عموم شیعیان اعم از شیعیان دوازده امامی، زیدی ف اسماعیلی و... بطور عام بوده که در بین آنها طیف های مختلفی اعم از اسلام گرا، افراطی، سکولار، قائل به تساهل و تسامح، تکنوکرات و... وجود دارند.

باز خیزی: برای واژه خیز در فرهنگ معین به معنای برخاستن و جست و جهش آمده است. (معین، ۱۳۷۱: ۱۴۶۹) در اینجا بهره گیری از این واژه با قصد نویسنده همراه بوده است بدین معنا که به باور نویسنده واژگانی مانند احیاء شیعه که عنوان کتاب سید ولی رضا نصر است اطلاق کامل نیست چون شیعه هیچگاه نمرده بوده بلکه در اثر فشارها و تحمیلات چه در حالت تقیه یا خفته به حفظ هویت خود میپرداخته است به علاوه در مقاطعی حکومت نیز داشته است از حکومت فاطمیان مصر تا دیلمیان یا سربداران. در قرن دهم در دوران حکومت آل بویه در عراق و حمدانیان در سوریه مراکز آموزش شیعی گسترش یافت، لبنان، بحرین و نیزایران، که در دوران حکومت صفویه در اواخر قرن شانزدهم صورت گرفت، تقدم زمانی طولانی دارد لذا واژه بازخیزی یا خیزش دوباره در این مقاله استفاده شده است.

جنبش: در فرهنگ معین و فرهنگ نفیسی، این کلمه به معنای حرکت و اضطراب و لرزه آمده است (نفیسی، ۱۳۴۳: ۱۱۲۸) این واژه همچنین به معنای تلاشی سازمان یافته برای دستیابی به یک هدف سیاسی، اجتماعی یا فرهنگی، تغییر مکان یا تغییر وضع نیز آمده است (صدری افشار، ۱۳۷۷: ۲۷۸)

نهاد - (مصدر اسم) نهادن ۲ - استقرار: (نهاد شهر بر لب دریا بود: ۳ - وضع هیات: جنبش گرد - که گرد خود بود از نهادی به نهادی بود.) (دانشنامه. طبیعی. ۶) ۷ - بنیاد اساس.

رسم روش عادت قرار: (و کار و ساز پادشاهی و نهاد و رفتار ایشان... همه را بدین نامه اندر بیابند.) (<http://www.farsilookup.com/>). در این مقاله از نهاد معنای مقابل جنبش مراد است یعنی فعالیت سیاسی در چارچوب نهادهای مستقر سیاسی و از راه شرکت درانتخابات یا بدست گرفتن بخش یا همه قدرت سیاسی. در اینجا مراد حرکتی است که ناظر به مشارکت سیاسی تشکیل دولت حزب سیاسی و حضور در صحنه قدرت است.

خاورمیانه

اصطلاح خاورمیانه به گستره ای پهناور از شمال افریقا تا شبه قاره هند و از قفقاز تا دریای سرخ و ماورای آن اطلاق میشود که ۲ کشور با حدود ۳۰۰ میلیون جمعیت از نژادهای مختلف را شامل می شود. این زیر سیستم مجموعه ای از چند محیط جدا از هم شامل خلیج فارس شامات مغرب و آسیای مرکزی و قفقاز میشود که بدلیل همگنی پدیده های محیطی و تاثیر پذیری از موضوعات و مسائل مشترک از قبیل منازعه یا صلح اعراب و اسرائیل یک منطقه ژئوپلیتیک یا محیط جغرفیای سیاس یرا تشکیل میدهد (نقیب زاده ۱۳۸۳، ۸۳)

صورت برداری از وضعیت شیعیان خاورمیانه

شیعیان حدود ۱۵ درصد جمعیت مسلمانان را تشکیل میدهند. البته با توجه به اینکه سالهاست سرشماری دقیقی از شیعیان کشورهای عربستان لبنان عراق و بحرین صورت نگرفته است مشکل بتوان آمار دقیقی از آنها بدست داد. حدود ۹۰ درصد مردم ایران، ۸۵ درصد مردم آذربایجان، ۸۰ درصد مردم بحرین، ۶۵ درصد مردم عراق، اکثریت مردم لبنان (۵۵ درصد)، ۴۵ درصد مردم یمن، ۳۵ درصد مردم پاکستان، ۳۶ درصد مردم کویت، ۳۶ درصد مردم قطر، ۲۰ درصد مردم ترکیه، ۱۸ درصد مردم افغانستان، ۱۷ درصد مردم سوریه، ۱۶ درصد مردم امارات متحده عربی و ۱۰ درصد مردم هند را شیعیان تشکیل می دهند.

حدود ۹۰ درصد مردم ایران، ۸۵ درصد مردم آذربایجان، ۸۰ درصد مردم بحرین، ۶۵ درصد مردم عراق، اکثریت مردم لبنان (۵۵ درصد)، ۴۵ درصد مردم یمن، ۳۵ درصد مردم

پاکستان، ۳۶ درصد مردم کویت، ۳۶ درصد مردم قطر، ۲۰ درصد مردم ترکیه، ۱۸ درصد مردم افغانستان، ۱۷ درصد مردم سوریه، ۱۶ درصد مردم امارات متحده عربی و ۱۰ درصد مردم هند را شیعیان تشکیل می‌دهند.

آخرین آمار که از سوی پایگاه الکترونیکی «ویکی پدیا» انتشار یافته، حکایت از روند روبه رشد تعداد شیعیان در سراسر جهان دارد. این روند به ویژه از سال ۲۰۰۵ میلادی و بعد از جنگ ۳۳ روزه حزب الله لبنان با رژیم اشغالگر قدس، سرعت بیشتری یافت. به گزارش البرز این در حالیست که گسترش تعالیم این مذهب در جهان باعث شده در بسیاری از کشورهای غربی نیز تشیع گسترش یابد. به رغم تبلیغات گسترده دشمنان مذهب تشیع به ویژه وهابیت علیه این مذهب و نیز مشکلات و ضعف‌هایی که در برنامه‌های تبلیغی شیعیان وجود داشته، آمار شیعیان روز به روز در جهان رو به افزایش است.

اما طبق جدیدترین آمار این پایگاه الکترونیکی، حدود ۹۰ درصد مردم ایران، ۸۵ درصد مردم آذربایجان، ۸۰ درصد مردم بحرین، ۶۵ درصد مردم عراق، اکثریت مردم لبنان (۵۵ درصد)، ۴۵ درصد مردم یمن، ۳۵ درصد مردم پاکستان، ۳۶ درصد مردم کویت، ۳۶ درصد مردم قطر، ۲۰ درصد مردم ترکیه، ۱۸ درصد مردم افغانستان، ۱۷ درصد مردم سوریه، ۱۶ درصد مردم امارات متحده عربی و ۱۰ درصد مردم هند را شیعیان تشکیل می‌دهند (mouood.org ۸۷/۷/۲۴). با این حال ایران، عراق، بحرین، هند، آذربایجان، و پاکستان بیشترین جمعیت شیعیان را در خود جای داده‌اند. در سال ۲۰۰۰ وزارت امور خارجه امریکا شیعیان سعودی را ۹۰۰ هزار نفر اعلام کرده است (فواد ابراهیم، ۱۳۸۷: ۳۰).

در آمار سال ۱۹۸۸ میلادی ۸۵ درصد مردم عربستان سنی و حدود ۱۵ درصد شیعه هستند سرشماری سال ۲۰۰۴ جمعیت این کشور را ۲۲۶۷۰۰۰۰ ذکر کرده است که اگر ۱۵ درصد جمعیت انرا شیعیان تشکیل دهند میتوان حدس زد شمار شیعیان بیش از میزانی است که معمولاً تخمین زده می شود. اما نکته مهم حضور شیعیان در اطراف معادن عظیم انرژی بخصوص در منطقه قطیف و الحصاصت که بر حساسیت سعودی نسبت به تحرکات آنان افزوده است. شیعیان عربستان در منطقه ای زندگی می کنند که نزدیک سه کشور عربی خلیج فارس است که دارای اکثریت جمعیت شیعه هستند بحرین با بیش از ۶۵ درصد عراق با ۶۰ درصد و ایران با حدود ۹۰ درصد مضافاً اینکه شیعیان با توجه به نظرگاههای سیاسی و مذهبی مهمترین گروه اپوزیسیون در داخل پادشاهی را تشکیل می دهند (فواد ابراهیم، ۱۳۸۷: ۲۹).

اگرچه در مقاطعی گشایشهایی در زندگی شیعیان عربستان صورت گرفته اما وضعیت فعلی را میتوان یکی از سخت ترین شرایط برای شیعیان به حساب آورد که درگیریهایی ارتش یمن با شیعیان یمنی نیز این وضعیت را تشدید کرده و دامنه آن زوار شیعی حرمین شریفین را نیز در بر گرفته است. علیرغم این سخت گیری ها اما شیعیان عربستان هرگز نتوانستند احساس هویت شیعی را از دل مردم شیعه عربستان بیرون کنند و ایشان همواره به سنتهای خود پایبند بوده و استقلال مذهبی خویش را حفظ نموده اند (زینب متقی زاده: ۱۳۶) شیعیان آگاهی جمعی خود را از طریق مراسم و مناسک و نمادهای جمعی مانند عزاداری برگزاری جشن در اعیاد مذهبی و حضور در معبود حسینیه ها حفظ می کنند نقش علما روابط خانوادگی به عنوان نگاهبانان هویت جمعی شیعیان موثر بوده البته همنشینی هویت مذهبی و ملی را در پاره ای از آنان موجب شده است. مشارکت قوم که تجلی هویت سیاسی شیعیان است منطقه شیعیان را از سایر مناطق جدا میسازد. این موضوع به معنای همگن دانستن بافت جامع غیر شیعی عربستان نیست چرا که فرق سنی هم به حیات خود ادامه میدهد و میتوان گفت وهابیان اقلیت حاکم بر عربستان است. (فواد ابراهیم، ۱۳۸۷: ۷۳-۷۹)

با وجود همه سختگیری ها حفظ هویت شیعیان به آیین های مذهبی محدود نشده است و گروهها و جنبشهای شیعی در عربستان در سالهای گذشته فعال بوده اند سازمان انقلاب اسلامی عربستان که از سال ۱۹۷۵ تاسیس شد و در مناطق شیعی نشین شرق فعال بوده این گروه مواضع جمهوری اسلامی را پذیرفته از آن حمایت میکنند (متقی زاده: ۱۳۵) البته شمار زیادی از اعضای این گروه تا کنون به زندان افتاده و تحت فشار قرار داشته اند. جماعه العلما یا حزب ... حجاز و نیز مجلس العلما گروههای دیگری هستند که دومی بدلیل حضور برخی از بزرگان روحانی فعالتر بوده اند تشکل جامعه روحانیت مبارز جزیره العرب با هدف تقویت فعالیت فرهنگی نیز از دیگر تشکلهای شیعی عربستان است. به جز این سازمانها که عمدتاً جنبش فرهنگی برای حفظ هویت شیعی را در عربستان در پیش گرفته اند گروههای سیاسی مهم دیگری نیز مانند حرکت اصلاح اسلامی شیعه در عربستان فعال بوده است که حضور در صحنه انتخابات شورای شهر ۲۰۰۵ و موفقیت برخی افراد منسوب به این جریان در شهرهای شیعه نشین از جمله فعالیتهای سیاسی آنان است. بعد از فوت ایت ... شیرازی مرجع تقلید مورد توجه این جنبش اعضای آن بیشتر به ایت ... سیستانی و ایت .. محمد تقی مدرسی گرایش یافتند. حزب ..ستان سعودی در سال ۱۹۸۷ با هدف الهامگیری از خط امام خمینی و تحقق مطالبات خود از دولت عربستان تاسیس

شد. اعضای این جنبش اغلب مقلدان ایت ا.... خامنه ای هستند و بر خلاف جریان قبلی که فعالیت نهادی و حضور در شورای شهر و مناصب سیاسی را مجاز میدانستند خط مشی انقلابی دارد و نسبت به خاندان حاکم کاملاً بی اعتمادند. در دهه ۸۰ و ۹۰ شیعیان عربستان دو قیام برای رسیدن به خواسته های خود علیه حاکمان سعودی انجام دادند که البته هر دو سرکوب شد و دولت ریاض برای کاستن از خطر حضور شیعیان در مناطق شرقی و منابع نفتی سیاست جایگزینی آنان را در پیش گرفت. البته در دهه نود به موازات بهبود نسبی روابط ایران و عربستان شیعیان عربستان هم به سمت به رسمیت شناختن دولت سعودی حرکت کردند اما هربار این سخت گیرها بدلائل مختلف از جمله تیرگی در روابط تهران ریاض بیشتر شده تمایل به حرکت های اعتراضی و جنبشی نیز در بین شیعیان افزایش یافته است. از طرف دیگر بدنبال حوادث ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ و تشدید فشارها بر عربستان برای مقابله با جریان های افراطی سنی تا حدی شیعیان فضای نسبتاً بازی را تجربه کرده و در انتخابات شوراهای سال ۲۰۰۵ شرکت کردند اما در پی قدرت گیری شیعیان در عراق و تشکیل دومین دولت شیعی در منطقه و از سوی دیگر اطمینان خاطر نسبی ریاض از کاهش فشارهای امریکا برای انجام اصلاحات این فشارها بر شیعیان از سر گرفته شده است. به نظر میرسد به قدرت رسیدن امیر عبد الله نیز در اصلاحات مود نظر وی که می توانست مشتمل بر پاسخگویی به درخواست های شیعیان باشد نیز نتیجه بخش نبوده است. خروج از فشار امریکا برای انجام اصلاحاتی در چارچوب طرح خاورمیانه بزرگ بدنبال به قدرت رسیدن شیعیان تحت نفوذ ایران در عراق و جریان های اصولگرا در فلسطین نیروی خارجی لازم برای تحمیل اصلاحات به نفع شیعیان در عربستان را نیز کاهش داده و این وضعیت با پایان دوران زمامداری بوش انگیزه کافی را برای دولت سعودی برای از سرگیری فشارها بر شیعیان افزایش داده است. افزایش قدرت دولت در اثر اوج گیری درآمدهای نفتی نیز بر این روند افزوده و تلاش برای جایگزینی رفاه اقتصادی با دلارهای نفتی به جای اصلاحات سیاسی را موجب شده است.

بحرین به عنوان سومین کشور با اکثریت شیعی نیز شاهد ظلم تاریخی بر مردم است ۷۰ درصد جمعیت ۷۰۰۰۰۰ نفری بحرین کوچکترین کشور خلیج فارس را شیعیان تشکیل میدهند بحرین یکی از کهن ترین مناطق شیعه نشین جهان اسلام است که با کوفه و حلب و قم و جبل عامل باید قیاس شود. در گذشته دو کتاب مهم یکی با عنوان لؤلؤ البحرین و دیگری با نام انوار البدرین (از شیخ علی بلادی بحرانی متوفای ۱۳۴۰) در شرح حال علمای شیعه این دیار نوشته شده است. بحرین از قدیمی ترین کانون های شیعی در تاریخ

است که با بصره و کربلا و قم مقایسه می شود بحرین با ایجاد پلی به خاک عربستان وصل شده از این رو وابستگی بیشتری به عربستان پیدا میکند نزدیک به یک سوم بحرینها ایرانی الاصل هستند. اکثریت شیعیان بحرین روستا نشین هستند و حدود ۵ وزیر از ۱۷ وزیر کابینه را شیعیان تشکیل میدهند یعنی دقیقاً موازنه عکس جریان دارد یعنی اکثریت شیعه در کابینه اقلیت ضعیف را در کابینه تشکیل می دهد. با وجودی که درآمد سرانه ۱۳۰۰۰ دلاری در بحرین با وجود درآمدهای عظیم نفتی یکی از بالاترین درآمدهای سرانه است اما فقر و بیکاری و بحران اقتصادی شیعیان بحرین را در تنگنا قرار داده است. (منصوره سعادت و افشار نجفی، ۱۳۸۳: ۲۰۱)

در بحرین جنبش ها و گروههای مختلفی فعالند جبهه اسلامی آزادی بخش بحرین در سال ۱۳۵۵ اعلام موجودیت کرد این جبهه هدف خود را سرنگونی رژیم آل خلیفه اعلام کرد این جنبش مهمترین سازمان اسلامی در بحرین است. در بحرین با وجود اصلاحاتی که حاکم جدید به اجرا گذاشته نوعی آزادی نسبی در فعالیتهای اجتماعی و دینی شیعیان مشهود بود.

توجه به وجود تنگناهای سیاسی و فرهنگی، شیعیان سیاست تحریم علیه هیات حاکمه بحرین را در پیش گرفتند اما در چند سال اخیر با توجه به پیروزیهای نیروهای شیعی در عراق سایر شیعیان منطقه که قبلاً راههای خشونت آمیز را برای مطرح کردن خواستههای خود در پیش گرفته بودند و عمدتاً سیاست تحریم و عدم شرکت در انتخابات را دنبال می کردند بنا به توسعه علمای و رهبران فکری خود در سایه تحولات اخیر بین المللی و منطقه ای رویکردی دموکراتیک را در پیش گرفتند.

شعار اساسی شیعیان عراق تحت عنوان "یک فرد، یک رأی" که حضور موفق گروههای شیعی را در پی داشت چنان در منطقه طنین انداز شد که ترکیب ۴۵ درصدی شیعی لبنان و جمعیت ۷۵ درصدی شیعی بحرین با اشتیاق فراوان و برای تکرار تجربه موفق عراق در انتخابات حضور گسترده پیدا کردند.

پارلمان بحرین، یک شورای مشورتی با ۴۰ نماینده نیز دارد که همه اعضای آن توسط شیخ حمد بن عیسی آل خلیفه، پادشاه بحرین، انتخاب می شوند و اختیار دارد همه مصوبات پارلمان را رد یا تایید کند.

در دومین دوره انتخابات پارلمانی بحرین، ۲۹۵ هزار واجد شرایط رای دادن می توانستند ۳۹ نماینده را از میان ۲۰۷ نامزد که ۱۷ نفر آنان زن هستند، انتخاب کنند.

با حضور گسترده شیعیان، بزرگ ترین و مهم ترین حزب شیعیان بحرین، «جمعیت وفاق ملی اسلامی» به رهبری روحانی پرتطرفدار شیخ علی سلمان در اولین دوره انتخابات پارلمانی ۱۶ کرسی را از آن خود کردند و در دور دوم نیز توانستند یک کرسی دیگر را در اختیار گیرند.

در حال حاضر شیعیان بحرین علیرغم همه تنگناهای موجود، سیاست حضور فعال در عرصه سیاسی را در پیش گرفتند و قصد دارند با این رویکرد دیپلماتیک، نظام حاکم را به قبول خواسته‌های مشروع خود وادارند. (۸۶/۷/۹ mouood.org)

اما طی یکی دو سال اخیر مجدداً بر دامنه فشارها دستگیری رهبران شیعی بحرین افزوده شده است چنانکه رهبر معارضان بحرینی درباره مطالبات و خواسته‌هایشان از حکومت منامه گفت: "مطالبات ما حق است و هیچ گاه از حق خود دست نمی‌کشیم."

استاد "حسن الشمیع" رهبر معارضان بحرینی در مصاحبه با خبرنگار بین‌الملل فارس، بازداشت رهبران جنبش شیعی بحرین توسط نیروهای امنیتی منامه را سیاسی خواند و گفت: بازداشت ما در راستای عملی ساختن یک سناریوی جعلی و از پیش تدوین شده بود که با دروغ پردازی سعی در بزرگنمایی آن شد ولی در حقیقت این موضوع (اتهامات) نادرست بوده و عاری از صحت است.

وی درباره اتهاماتی که حکومت آل‌خلیفه به وی وارد کرده بود، افزود: موضع ما روشن و صریح است و نه تنها همه اتهامات را رد کرده‌ایم بلکه این گونه اقدامات را مخالف حق آزادی بیان و اندیشه می‌دانیم... اگرچه در میان خود شیعیان نیز اجماعی درباره حضور در صحنه سیاست دولت حاکم سنی وجود ندارد. اما نکته مهم در این کشور نیز تغییر سمت گیری تقلید از مراجع ایرانی به مراجع نجف اشرف است که به نظر میرسد در میان شیعیان کویت و عربستان نیز در حال افزایش است برجسته‌ترین حزب سیاسی شیعه حزب الوفاق الوطنی الاسلامی است. بنیانگذاران آن یک صد تن از علما بودند که یکی دکتر سعید شهابی است که از معارضان دولت بحرین است و در حال حاضر هم در لندن است و به بحرین نمی‌آید. شیخ علی سلمان هم جزو آنان است که در حال حاضر اینجاست و اکنون و از ابتدا رئیس حزب بوده است. شیخ علی سلمان در حال حاضر ۳۵ ساله است و نفوذ زیادی دارد. وی دانشجوی ریاض بوده و بعدها به قم رفته است. (رسول جعفریان، سومین کشور شیعه، سایت باشگاه اندیشه)

در عراق تا پیش از سقوط صدام اقلیتی سنی بر اکثریت شیعی حکومت می‌اندالبته اشغال عراق به دست آمریکا به ظهور شیعیان در صحنه سیاسی عراق یاری رساند.

براساس آمار غیررسمی تا دهه ۵۰ شیعیان بالغ بر ۴۰ درصد جمعیت کویت را تشکیل می‌دادند اما طبق آمار دولت کویت با انتقال جمع کثیری از اهالی صحرانشین (بدوی) عربستان به این سرزمین در دهه ۶۰ و اوایل ۷۰ نسبت شیعیان به کل جمعیت کویت به ۲۰ درصد رسید.

این در حالی است که زینب متقی‌زاده در کتاب ”جغرافیای سیاسی شیعیان منطقه خلیج فارس“ آمار شیعیان کویت را ۴۰ درصد شمرده و حتی محققانی نظیر رسول جعفریان معتقدند که جمعیت شیعیان کویت، بیش از ۵۰ درصد است و به دلایل متعدد نمی‌توان به آمارهای رسمی در این زمینه توجه کرد.

در زمینه اصلاحات و دموکراسی‌سازی باید اشاره کرد که پیشروی نسبی کویت در اصلاحات و قصد حکام فعلی آن برای ادامه این اصلاحات باعث شده تا اهداف جامعه شیعی بصورت قابل ملاحظه‌ای پیشرفته‌تر از دیگر هم‌کیشانان در بحرین و کویت باشد.

می‌توان جنبش شیعیان کویت را بواقع یک جنبش اصلاح طلب (تا حدودی متمایل به اصول مکتب نجف) نامید. یعنی جنبشی که بدون قصد دگرگون کردن جامعه و یا سرنگون کردن نظام حاکم، فقط تلاش می‌کند تا از راه تغییر در برخی شئون جامعه، وضعیت خود را بهبود بخشد و سهم بیشتری از قدرت و امکانات و رفاه را برای اعضای این جنبش - که همان شیعیان کویت باشند - بدست آورد. به تعبیر دیگر شیعیان کویت در پی فرصت‌های یکسان و مشارکت برابر در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی‌اند. هرچند که اصلاحات توسط خاندان حاکم بصورت دقیقی سازماندهی و تنظیم می‌شود ولی شیعیان کویت امیدوارند همچنان در فرآیند تکاملی دموکراسی‌سازی در کشورشان سهیم باشند و در سطحی برابر با دیگر گروه‌ها از آن بهره‌مند شوند. به همین دلیل می‌توان با قاطعیت گفت که جنبش شیعیان کویت در حال نهادینه شدن است و بنظر میرسد که طی سالهای آتی آنها سهم بیشتری از قدرت را بخود اختصاص دهند و نتیجتاً نوعی دیوانسالاری در این جنبش ایجاد خواهد شد.

هدف اصلی شیعیان در کویت آن است که از طریق راههای گشوده شده از رهگذر دموکراسی‌سازی و تغییر فرهنگ سیاسی کویت، به مشارکت بیشتر و برابری در فرصتها دست یابند. البته باید توجه داشت که با همه این اوضاع و احوال، هنوز یک حزب سیاسی

رسمی شیعی در کویت سازماندهی نشده و با دشواری زیادی برای اینکار روبروست و از طرف دیگر نگرش خاص حکومت به آنها باعث دشواری مشارکت شیعیان در پروسه قدرت می‌شود.

در لبنان که خاستگاه علمی شیعیان در قرون اخیر است حدود ۴۰ تا ۵۰ درصد از جمعیت لبنان را شیعیان تشکیل می‌دهند اگر در عصر صفوی محقق کرکی برای بسط آموزه‌های شیعی به ایران آمد و با کمک دیگر علما پایه های تشیع در ایران را تقویت کرد در عصر حاضر در دهه شصت این امام موسی صدر ایرانی تبار بود که با ورود به عرصه لبنان و بسیج نیروهای لبنانی پایه گذار مقاومت شیعیان در لبنان شد. لبنان اما یک ویژگی خاص دیگر هم دارد و آن وجود جمعیت مسیحی است تنوع طوایف و گروهها و همسایگی با کشورهای حاشیه مدیترانه لبنان را به جایگاهی تبدیل کرده که در صورت وجود جو تفاهم نمونه ای از فرهنگ مدارا و گفتگوی سیاسی است و انگاه که اختلاف در آن ریشه دواند زمینه مساعدی برای جنگ داخلی دارد بدنبال تشکیل چندین گروه شیعی از جمله مجلس اعلاى اسلامی لبنان و نیز افواج ملی یا امل در قبال انقلاب اسمی جنگ میان حزب ... تشکیلات شیعی شکل یافته و ملهم از انقلاب اسلامی با برادران شیعی خود امل در دهه هشتاد تا حد زیادی شیعیان را تضعیف کرد اما تقویت سازماندهی و توان رزمی حزب ... در سالهای اتی این جریان مقاومت را به بازیگر جدیدی در صحنه خاورمیانه بدل ساخت که توان بازدارندگی ان در قبال ارتش صهیونیستی در جنگهای ۳۳ روزه از ارتش عربی هم بالاتر و فزونتر ارزیابی شد. در هر حال نفوذ حزب ... در لبنان در حال حاضر موید بالاترین نفوذ یک سازمان شیعی است که از یک طرف یک نیروی نظامی مسلح و مقاوم در برابر تهاجم اسرائیل است و از سوی دیگر با داشتن نمایندگانی در پارلمان لبنان در صحنه سیاسی لبنان منشا اثر است. هیچ پیوند سیاسی معنوی و راهبردی میان شیعیان به نوع رابطه شیعیان حال حاضر لبنان بخصوص در جریان حزب ... با جمهوری اسلامی نمی رسد.

ظرفیت های بازخیزی شیعیان خاورمیانه و افق های آینده

ایران و عراق با داشتن دولتهای عمدتاً شیعی محور ژئوپلیتیک شیعه در خاورمیانه جدید را شکل می دهند. البته حکومت جمهوری اسلامی با وجود ولایت مطلقه فقیه در ایران و حکومت ملی با اکثریت شیعیان در عراق و با نظارت فقیهی مانند ایت الله سیستانی دو ساختار متفاوت دولت شیعی را نشان می دهد اما در سالیان گذشته حمایت و پشتیبانی ایران از تدابیر ایت الله سیستانی و حمایت از وی حتی در برابر جریان صدر نشان از

ظرفیت بالای اتحادگرایی میان دو کشور دارد. اگر این دو کشور را هسته مرکزی فرض کنیم، که بالاترین شکل نهایی شده حیات سیاسی شیعیان را در زمان حاضر به نمایش میگذارد به حضور نهادینه کم و بیش سیاسی و پارلمانی شیعیان در کویت و بحرین میرسیم که البته بدلیل اینکه شیعیان در بحرین اکثریت رادارند اصل دموکراتیک هر شهروند یک رای که ایت اله سیستانی آنرا با پشتکار در عراق پیاده کرد در آن رعایت نشده است، لذا با توجه به نوع تحولات در هسته ژئوپلتیک شیعیان میتوان انتظار داشت در آینده سهم شیعیان در بحرین افزایش یابد. حد واسط این دو الگو لبنان قرار دارد جایی که شیعیان با توجه به ساختار سیاسی لبنان قدرت درجه دوم محسوب میشوند اما پیروزی این جریان در جنگ ۳۳ روزه این جنبش را به نیروی جدید فراملی ایدئولوژیک و سیاسی بدل کرده است در حالی که در شیعیان خلیج فارس در مسیر تقلید مذهبی گرایش به نجف در حال افزایش است پیروی حزب الله از ولایت فقیه در تهران پیوند راهبردی این گروه با جمهوری اسلامی را شکل داده است در حلقه سوم شیعیان که در وخیم ترین وضعیت تحت ستم زندگی میکنند شیعیان عربستان و یمن قرار دارند گسترش فشارها بر شیعیان و نیز زائران و حجاج شیعه حرمین شریفین و نیز سرکوب خونین جنبش شیعیان شمال یمن حاکی از آن است که لایه سوم کشورهای شیعه نشین با رویکرد خصمانه حداکثر فشارها را بر شیعیان وارد کرده و آنان را از حد اقل حقوق مدنی محروم کرده اند.

در مورد عربستان سعودی، باید گفت که اساساً شیعیان این کشور چند گزینه پیش رو دارند: یا اینکه با تحمل سختی ها وارد فاز تنش زدایی با حکومت شده و روند حرکت جنبش را با راههای دموکراتیک و مسالمت آمیز (مذاکره و...) ادامه دهند که در این مسیر ممکن است حمایت برخی نهادها و جنبش های غیرشیعی که خواستار تغییرات دموکراتیک هستند را هم جلب کنند. گزینه دیگر این است که کاملاً از حرکات سیاسی دوری کنند و تبدیل به یک جنبشی منزوی شوند که نهایتاً حیات این جنبش را به خطر خواهد انداخت و یا اینکه تندترین و افراطی ترین گزینه یعنی سازش ناپذیری و براندازی را دنبال کنند که تجربه سالهای اولیه پس از پیروزی انقلاب اسلامی و حمایت آمریکا از رژیم فعلی حاکم بر این کشور و تحولات عرصه جهانی نشان می دهد این گزینه مطلقاً کارآئی ندارد.

بنابراین پیش بینی می شود شیعیان عربستان طی سالهای آینده گزینه اول را دنبال کنند. البته این پیش بینی قطعی نیست و به عوامل بسیاری بستگی دارد. مثلاً اراده حاکمان فعلی سعودی برای ادامه روند اصلاحات و مذاکرات بیشتر با رهبران شیعه و عنایت ورزیدن به تساهل گرایی اسلامی و معتقد شدن آنها به تکررگرایی اسلامی (به صورتیکه شیعیان را

بعنوان یک فرقه دشمن و خائن و بدتر از مسیحیان ندانند!!) و بازتر شدن فضای داخلی جامعه و همچنین جلوگیری از تبلیغ تنفر مذهبی و فرقه‌گرایی در مدارس عاملی مؤثر در اتخاذ گزینه اول توسط شیعیان است.

در مورد شیعیان بحرین باید گفت که این موضوع بستگی به عواملی چند همچون "استراتژی هیئت حاکمه بحرین در مورد شیعیان"، "سیاستهای عربستان در خصوص مسائل داخلی بحرین" و "رویکرد آمریکا به مسائل بحرین" دارد. البته به نظر می‌رسد مورد دوم یعنی سیاست عربستان در خصوص مسائل داخلی بحرین امری است که چندان تغییر نخواهد کرد و همان حمایت از سرکوب جنبش‌های اصلاح‌طلبانه و شیعی را دنبال خواهد کرد.

اما در خصوص استراتژی هیئت حاکمه باید گفت که به نظر می‌رسد حکومت بحرین در حال حاضر می‌کوشد حرکات اصلاحی و اعتراض‌آمیز را منتسب به شیعیان کند و با متهم کردن شیعیان به حرکات تروریستی و تأثیرپذیری از دولتهای خارجی (نظیر ایران) آنها را به انزوا بکشاند و از سوی دیگر نهادهای مختلف نظیر نظام آموزشی، دانشگاهها، مساجد و... را تحت مراقبت و نظارت شدید قرار دهد. تجربه بحرین و حمایت کشورهای نظیر عربستان و آمریکا از سیاستهای هیئت حاکمه نشان داده که این استراتژی منجر به سرکوب مقطعی و توقف حرکات شیعی شده ولی نمی‌توان چنین نتیجه گرفت که همیشه با افزایش فشار، جنبش‌های شیعی بحرین نیز عقب‌نشینی می‌کنند یعنی اگر آنها با روش مسالمت‌آمیز کنونی که در مقابل حکومت در پیش گرفته‌اند، هیچ بهبودی را مشاهده نکنند، به احتمال زیاد به سمت حرکات انقلابی و افراطی روی خواهند آورد.

ثالثاً آینده جنبش شیعی در کویت بستگی بسیار زیادی به ادامه یا وقفه روند اصلاحات و دموکراسی‌سازی در این کشور دارد. در واقع فرآیند توسعه دموکراسی در کویت می‌تواند تأثیری عمیق بر روابط فرقه‌ای در این کشور داشته باشد و بالعکس، توقف یا عقب‌گرد این فرآیند می‌تواند منجر به کاهش مشارکت شیعیان و تضعیف احساس شهروندی مشترک میان بخشهای مهم جامعه کویت (که شیعیان نیز یکی از آن بخشها هستند) شود. البته به نظر می‌رسد با گسترش دموکراسی در کویت، شیعیان این کشور با یک انتخاب حساس نیز مواجه شوند: اینکه هویت شیعی خود را حفظ کنند و یا اینکه در نظام سیاسی-اجتماعی موجود کویت (که تا حدودی به آنها آزادی می‌دهد) جذب شوند. البته لزوماً این دو گزینه در تضاد با هم نیستند و نمی‌توان هویت شیعی را در تضاد با نظام سیاسی-اجتماعی دانست ولی تفاوت دیدگاههای سیاسی در بین خود شیعیان (از تساهل و مدارا تا مبارزه‌طلبی و

براندازی) باعث به وجود آمدن این پارادوکس می‌شود. توضیح اینکه اگر اکثریت شیعه در این کشور قائل و معتقد به تساهل و تسامح مذهبی و توجه به کارآمدی نظام و منافع ملی کشورشان شوند، این موضوع و چالش برای آنها تا حدود زیادی حل خواهد شد ولی اگر برخی از طیفهای شیعی قائل به حرکات افراطی و انقلابی شوند، آنگاه ممکن است این پارادوکس بسیار حاد شده و حرکت شیعیان به سمت اعمال افراطی متمایل شود. حدس نویسنده این است که شیعیان این پارادوکس را به راحتی حل خواهند کرد و گزینه اول را انتخاب می‌کنند.

که اگر خیزش شیعیان این سه کشور به سمت حرکات مسالمت‌جویانه و دموکراتیک برود (که شواهد چنین چیزی را تأیید می‌کنند)، جغرافیای سیاسی منطقه نیز به سمت کاهش تنشهای فرقه‌ای و تعارضها حرکت خواهد کرد و یک نهضت فراگیر شیعی مبنی برگسترش نفوذ در ارکان سیاسی-اجتماعی کشورهایشان شکل خواهد گرفت و شیعیان بعنوان گروهی معقول اما در عین حال پیگیر در مطالبات و حقوقشان مطرح خواهند شد. در غیر اینصورت و با متمایل شدن جنبش شیعیان به حرکات افراطی و انقلابی، نتیجه آن چیزی جز گسترش تنش و اختلافات فرقه‌ای و مذهبی در منطقه نخواهد بود.

قدرت‌یابی شیعیان در کشورهای خلیج فارس اگر با ابزار دموکراتیک و مسالمت‌جویانه (نظیر حضور مؤثر در انتخابات پارلمانی و...) صورت گیرد با توجه به کاهش وابستگی این شیعیان به ایران، منجر به کاهش قدرت ایران در استفاده ابزاری از آنها برای فشار به دولتهای کشورهای مورد بحث می‌شود ولی از سوی دیگر با توجه به تقویت کلی جایگاه شیعیان در منطقه و موفق و صلح‌جو نشان دادن الگوی اسلام شیعی باعث گسترش روابط ایران با کشورها می‌شود یعنی در مجموع با رفع اتهام ارتباط و انقیاد شیعیان این کشورها از جمهوری اسلامی شرایط به نفع جمهوری اسلامی پیش می‌رود. (البته در صورتی که ایده استفاده ابزاری از شیعیان در بین سیاستمداران جمهوری اسلامی طرفدار نداشته باشد).

نتیجه‌گیری

قرن جدید به موازات تقویت فرایند جهانی شدن و ظهور قدرتهای تازه که نویدبخش فضای چند قطبی در آینده است ظهور بازیگران تازه ای در عرصه بین‌المللی را تجربه میکند که تا پیش از این کمتر شواهدی از آن وجود داشت. این وضعیت در فضای بعد از فروپاشی اردوگاه شرق و حوادث ۱۱ سپتامبر سال ۲۰۰۱ موجب آن شد که جهان اسلام با هماهنگی تمدن غربی آماج حملات سیاسی تبلیغی نظامی و فرهنگی قرار گیرد در این

مسیر البته ظهور بازیگران فرامنطقه ای از دو رهیافت اسلام شیعی و سنی اتخاذ رویه واحد در قبال تحولات جدید جهان اسلام را با چالش مواجه کرده است. تقویت جریان طالبانیسم در جهت مهار انقلاب اسلامی به ضد خود تبدیل شد و منافع قدرت ایجاد کننده یا دستکم حمایت کننده را هدف قرار گرفت القاعده به عنوان شبکه جهانی حامی طالبانیسم در مناطق مختلف جهان به رویارویی با غرب پرداخت همزمان افزایش نفوذ جمهوری اسلامی در خاورمیانه و ظهور بازیگر تازه خاورمیانه یعنی حزب ا... با حمایت‌های معنوی ایران و بدنبال آن سقوط رژیم بعث عراق خواه نا خواه به افزایش اقتدار و تقویت هویت دوباره شیعیان منجر شد. شاید بتوان گفت درمورد عراق فشارهای امریکا برای سقوط صدام و البته وجود زمینه داخلی برای حذف رژیم بعث، نقش مهمی در این فرایند داشته است. در هر حال میتوان موج بازخیزی شیعیان در خاورمیانه را به چهار مقطع تقسیم کرد مرحله نخست بعد از پیروزی انقلاب اسلامی است که نه تنها به رشد و گسترش حرکت‌ها و جنبش‌های شیعی که اساساً به تقویت نهضت‌های اسلامگرا و مبارز در سراسر جهان اسلام انجامید که تاثیر این پدیده بر شیعیان ساکن در همسایگی ایران و لبنان بیشتر بوده است با وقوع جنگ تحمیلی و پایان آن بدون ساقط شدن رژیم بعث امیدواری شیعیان خلیج فارس برای آزادی کمتر شد با پایان جنگ تحمیلی و آغاز سیاست تنش زدایی میان ایران و کشورهای عربی مرحله دوم باز خیزی شیعیان آغاز می شود که بیش از آنکه معطوف به مواجهه با کلیت دولتهای حاکم باشد ناظر به حضور در عرصه فعالیت‌های فرهنگی و بدست آوردن برخی از ادبیهای محدود بود با این حال گاه و بیگاه برخوردهای سخت با شیعیان نیز صورت میپذیرفت مرحله سوم با اعمال فشارهای امریکا برای انجام اصلاحات در درون کشورهای عربی و بخصوص با سقوط رژیم بعث آغاز میشود در این مرحله ترس عجیبی برخی کشورهای عربی را فرامیگیرد و نگرانی از به قدرت رسیدن جریانهای اسلامگرا به طور عام و شیعیان به طور خاص کشورهای دارای اقلیت شیعه عربی را دربرمی گیرد. نتیجه این فشار و نگرانی اجازه دادن به میزانی از مشارکت سیاسی و حضور در مدارج بالاتری از قدرت و نهادینگی سیاسی در کویت و بحرین است. با تقویت گرایش‌های دینی در عراق و به قدرت رسیدن حماس در فلسطین و نیز پیروزیهای حزب ا... در لبنان و نیز تغییر دولت اصلاح طلب در ایران و به قدرت رسیدن دولتی اصولگرا، مرحله دیگری در فرایند بازخیزی شیعیان آغاز میشود که البته با سختیها و فشارهای بیشتری روبروست از یک طرف برخی حاکمان عربی که به شیوه سنتی و غیر دموکراتیک بر بخش مهمی از ذخایر خاورمیانه مسلط شده اند با اشاره به برخی نتایج نامطلوب غرب از انتخابات و دموکراسی، خواستار تجدید نظر در طرح خاورمانه جدید شدند و از سوی

دیگر شکست اسرائیل در دو جنگ از حزب ا... و حماس و در نتیجه تشدید شکاف میان این رژیم با مردم و دولتهای خاورمیانه عملاً طرح خاورمیانه جدید به تاریخ سپرده شد. با خروج نومحافظه کاران از کاخ سفید علیرغم آنکه تصور میشد دموکراتها با اصرار بر جنبه هایی از دموکراسی و حقوق بشر فضای باز سیاسی و نیز انجام اصلاحات دموکراتیک را به کشورهای عربی محافظه کار تحمیل کنند اما در عمل کمترین حساسیتی در این جهت به چشم نمیخورد. بحران مالی جهانی و افزایش هزینه های جنگ عراق و افغانستان که از جمله علل شکست جمهوری خواهان در برابر دموکراتها بود مانع از آن شده است که امریکا روندی را ادامه دهد که انتخابات در کشورهای سنتی عربی به منزله عامل مهم چرخش قدرت و دموکراسی مجالی برای حضور جدی تر پیدا کند. شیعه هراسی که در قالب ایران هراسی و حزب ا... هراسی ترویج میشود عناصر دیگر کاهش اراده رهبران غربی برای حمایت از دموکراسی واقعی در خاورمیانه است که نتیجه محتوم آن به قدرت رسیدن اسلامگرایان و نیز تقویت حضور شیعیان است. در هر حال اگرچه انتخابات امکان به قدرت رساندن جریانهای تندروتر سلفی گرا و مشابه طالبان را در برخی کشورهای عربی مطرح میسازد اما اصل هر خاورمیانه یک رای بیشک برای شیعیان یک فرصت خواهد بود. بنابراین در فضای فعلی شاهد بدتر شدن وضعیت سیاسی اقتصادی شیعیان در برخی کشورهای منطقه از جمله بحرین و عربستان و یمن هستیم. از این نظر می توان گفت وضعیت آینده شیعیان خاورمیانه به چند عامل بستگی دارد نخست میزان اقتدار و توانایی حمایت حلقه اول و هسته مرکزی ژئوپلیتیک شیعه در خاورمیانه یعنی ایران و عراق. دوم میزان تقویت فرهنگ جدید و جهانی پذیری در کشورهای عربی که به ظهور نسلی از نخبگان سیاسی نواندیش و واقع گرا و مستعد پذیرش حقوق طبیعی و سیاسی و اجتماعی شیعیان به منزله بخشی از شهروندان کشورهای عربی. سوم میزان فشارهای و ادامه قدرتهای خارجی که با توجه به تجربه سالیان اخیر به نظر نمی رسد اراده ای در این جهت وجود داشته باشد عامل چهارم میزان سازماندهی همسویی و وحدت نظر میان جریانهای شیعی است به نظر میرسد با روندی که برای احیای حوزه علمیه نجف مشاهده میشود و گرایش شیعیان عرب به تقلید از مراجع عراق و نه ایرانی احتمالاً شاهد تقویت نفوذ بیشتر نجف بر این شیعیان در آینده خواهیم بود. در هر حال شک نیست که ظهور شیعیان در صحنه سیاسی خاورمیانه واقعیتهای جدیدی است که در قرن حاضر خود را در ژئوپلیتیک خاورمیانه به ثبوت رسانده است و دیر یا زود شیعیان سهم واقعی خود را در سرنوشت خاورمیانه بدست خواهند آورد.

منابع و مأخذ:

منابع فارسی:

۱. اسحاق، نکاست. (۱۳۸۷)، «شیعیان در جهان مدرن»، ترجمه ارسلان قربانی، دانشگاه امام صادق (ع).
۲. سعادت، منصوره و نجفی، افشار. (۱۳۸۳)، «راهنمای کشورهای حوزه خلیج فارس»، انتشارات ابرار معاصر، چاپ اول.
۳. صدیقی افشار، غلامحسین و حکمی، نسرين. (۱۳۷۷)، «فرهنگ فارسی امروز»، ویرایش سوم، نشرکلمه.
۴. فواد، ابراهیم. (۱۳۸۷)، «شیعیان در جهان مدرن (عربستان سعودی)»، انتشارات دانشگاه امام صادق و پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
۵. مجتهدزاده، پیروز. (۱۳۸۷)، «دموکراسی و هویت ایرانی»، انتشارات کویر.
۶. متقی‌زاده، زینب. (۱۳۸۴)، «جغرافیای سیاسی شیعیان منطقه خلیج فارس»، قم، انتشارات موسسه شیعه‌شناسی.
۷. عین، محمد. (۱۳۷۱)، «فرهنگ معین»، جلد‌های اول- دوم و پنجم، انتشارات امیرکبیر.
۸. نفیسی، علی‌اکبر. (۱۳۴۳)، «فرهنگ نفیسی»، جلد دوم، انتشارات خیام.
۹. نقیب‌زاده، احمد. (۱۳۸۳)، «کتاب خاورمیانه منطقه‌گرایی نوین»، ابرار معاصر.
- ۱۰.

منابع مجازی:

10. mouood.org. 87/07/24

11. <http://www.farsilookup.com/>

12. www. Norton new York. Nasr vali reza2007 The shia revival.

13.bashgah.org

جعفریان، رسول. بی تا، سومین کشور شیعه، سایت باشگاه اندیشه